

K.RAXMANOVTIŇ DRAMALIQ SHIĞARMALARINDA FRAZELOGIYALIQ ÓTLESIWLERDIŇ QOLLANILIWI

Perijamal Turǵanbaeva

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti tayanış doktorantı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15522119>

Anotatsiya. Bul maqalada K.RaxmanovtiŇ dramalıq shıǵarmasında qollanılǵan frazeologiyalıq ótlesiwler haqqında sóz etiledi.

Gilt sóz: frazeologizm, frazeologiyalıq ótlesiw.

THE USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE DRAMATIC WORKS OF K.RAKHMANOV

Abstract. This article provides information about phraseological units used in the dramatic works of K.Rakhmanov.

Key word: phraseologizm, phraseological unit

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ДРАМАТУРГИЧЕСКИХ К.РАХМАНОВА

Аннотация. В статье дается информация о фразеологических единицах, используемых в драматических произведениях К. Рахманова

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологических единица

Xalqımız tilinde neshshe ásirler dawamında jeke leksikalıq birlikler sıpatında qalıplesken, jeke komponentler ózleriniń turaqlı ornına iye hám mánilik jaqtan obrazlı karakteri basım bolǵan turaqlı sóz dizbekleri yaǵnıy frazeologizmler kúndelikli turmısta jiyi qollanıladı.

“Fazeologizmler-bul xalıq danalıǵınıń hám sóylew sheberliginiń qaymaq sózlerge dóngen formaları. Olar ánsat este qaladı hám qollanıw ushın júdá qolaylı. Biziń oylarımız, sezimlerimiz, ishki debdiwlerimiz, emociyalarımız, sóz etilip otırǵan obektimiz yamasa isháreketimiz frazeologizmler arqalı, ápiwayı sóz dizbekleri menen ayılǵannan góre, anaǵurlım anıǵıraq, tásirsheńlirek, ekispressivlirek, sulıwıraq, sezimtal hám júrek tórinen shıqqan boladı”¹

Fazeologizmler túrkiy til biliminde ótken ásirdiń ortalarınan baslap arnawlı túrde izertlene basladı. Bul dáwirlerde S.N.Muratov, Sh.U.Raxmatullaevtiń, A.Shomaqsudov, G.A.Bayramov, M.F.Chernov sıyaqlı bir qansha ilimpazlar frazeologizmler boyınsha ilimiy miynetler, monografiya hám dissertaciya isledi.

Belgili ózbek tilshisi B.Yuldashev óziniń “Ózbek frazeologiyası va frazeologizmning shakillanishi hamda taraqqiyoti” atlı miynetinde turkiy til bilimindegi frazeologizmlerdiń qalıplesiw hám rawajlanıwın úsh dáwirge bólip qaraydı: I dáwir XVIII ásirdeń ortalarınan XX ásirdeń 30-jıllarına shekemgi dáwirdi óz ishine aladı. Bul frazeologizmnin izertleniwiniń jolǵa qoyılǵan waqtı. II dáwir XX ásirdeń 30-50-jılları. Bul lingvistikada frazeologizmnin óz aldına taraw bolıp qalıplesiw dáwiri. III dáwir XX ásirdeń 60-jıllarınan baslanıp házirge shekem dawam etip kelmekte.²

Qaraqalpaq til biliminde frazeologiya máseleleri boyınsha eń dáslepki ilimiy miynet S.Naurızbaeva tárepinen jazıldı. Ol 1967-jılı Moskvada “Qaraqalpaq tilindegi turaqlı hám frazeologiyalıq sóz dizbekleri máseleleri” degen temada kandidatlıq dissertaciya jaqladı.

Bunnan soʻn 2000-jılı G.Aynazaraova tárepinen “Qaraqalpaq tilinde teńles eki komponentli frazeologizmler”, 2019-jılı G.Allambergenova tárepinen “I.Yusupov shıǵarmalarında frazeologizmlerdiń stillik qollanılıwı”, 2020-jılı A.Pirniyazova tárepinen “Qaraqalpaq tili frazeologiyalıq sisteması hám onıń stilistikalıq imkaniyatları ” hám 2021-jılı B.Bekniyazov tárepinen “Qaraqalpaqstan qazaqları tilindegi somatikalıq frazeologizmlerdiń lingvomádeniy analizi” degen temalarda kandidatlıq hám doktorlıq dissertatciyalar jaqlandı.

Sonday-aq usı kúnge shekem bir qansha avtorlar tárepinen frazeologiyalıq sózlikler dúzildi. Bul sózlikler qatarında eń dáslep 1985-jılı J.Eshbaev avtorlıǵında baspadan shıqqan “Qaraqalpaq tiliniń qısqasha frazeologiyalıq sózligi” miynetin atap ótsek boladı. Bul miynette eń dáslep frazeologizm haqqında túsinik beriledi, sonday-aq olardıń semantikalıq birigiwshiligi, sóz shaqaplarına qatnası, grammatikalıq xızmeti, naqıl-maqallar menen uqsaslıq hám ayırmashılıqları, frazeologiyalıq sinonimler hám variantlar, frazeologiyalıq sóz dizbekleriniń túrleri haqqında sóz etedi. Ol bul miynetinde frazeologiyalıq sóz dizbeklerin úsh toparǵa yaǵnıy frazeologiyalıq ótlesiw, frazeologiyalıq birlik hám frazeologiyalıq dizbek dep bóliwdi maqul kóredi.

Frazeologiyalıq ótlesiwler-ulıwma mazmunı quramındaǵı komponentlerdiń jeke mánilerine baylanışlı bolmaǵan hám kúshli ekspressivlik mánige iye sóz dizbekleri: túyeniń ústinen iyit qabıw, tili menen oraq orıw, eki kózi tórt bolıw, salısı suwǵa ketiw. ³ Mısalı túyeniń ústinen iyt qabıw frazeologizimin alıp qarasaq, bul frazeologizm “músápir, ǵárip, ańqaw” degen mánini bildiredi. Pútin bir frazeologizimnen bul mániniń kelip shıǵıwına onıń quramındaǵı komponentleriniń hesh qanday qatnası joq. Bunnan kórinip turǵanıday frazeologiyalıq ótlesiwdegi sózler ózleriniń dáslepki mánisinen pútkilley uzaqlasıp, olardıń hámmesi bir mánini ańlatıp keledi. Sonlıqtan da bunday dizbektegi sózlerdi bir tilden ekinshi tilge awdarmalaǵanda, olardı sózbe-sóz awdarmalawǵa bolmaydı, al ulıwma ańlatatuǵın mánisine qaray hám sol awdarılatuǵın tilde sol dizbekke sáykes ekvivalentin tawıp awdarıw kerek. Frazeologiyalıq ótlesiwler mine usınday ózeshelegi menen basqa turaqlı sóz dizbeklerinen ózgeshelenip turadı.

Sonıń ushın, olar basqa frazeologizmlerge qaraǵanda publicistikalıq yáki kórkem bayanlawlarda, súwretlewlerde semantikalıq-stillik derekler sıpatında xızmet atqarıp keliwge iykem boladı.

Sonlıqtan da qaraqalpaq ádebiyatınıń kóp qırılı talant iyesi bolǵan K.Raxmanov óz shıǵarmalarında frazeologizmlerdi ásirese, frazeologiyalıq ótlesiwlerdi júdá ónimli qollanǵan.

Mısalı, onıń bir ǵana “Urını qaraqshı bastı” atlı dramalıq shıǵarmasın alıp qaraytın bolsaq, bul shıǵarmanıń ózinde-aq tómende keltirilgendey kóplegen frazeologiyalıq ótlesiwlerdi ushıratsaq boladı.

Talıńdı basqa jaqta shayna, qaraǵım. Assalawma áleykum dese asıla ketedi bul jurt. (6-bet)

Qáytkende de revizordıń *tamırın basıw* kerek. (6-bet)

Sol dárya tasa-tasa búgin *alqımına taqalıp tur!* (21-bet)

Bizler ushın házir *tushqan tesigi muń teńge bolıp tur.* (17-bet)

Qatınımdı súygeniń ne? *Júzikke qas qondırǵanday* bolıp turma?! (20-bet)

Qáydem bileyin, burınları *dárya tassa tobiǵına kelmeytuǵın* aǵamız edi.

(20-bet)

-Há sondayma? Kim seni qulatıp júrgen? Mağan atın ayt, sóylesip... *eki ayağın bir etikke tıǵıp qoyayın.* (3-bet)

Oy-boy, jeńge-ay, is patrat, *ishken asım boyıma taraǵandı qoydı* (6-bet)

Jazıwshı bul keltirilgen misallarda tal shaynaw, *tamırın basıw, alqımına taqalıw, tıshqan tesigi mın teńge bolıw, júzikke qas qondırǵanday, dárya tassa tobiǵına kelmew, eki ayağın bir etikke tıǵıw, ishken ası boyına taramaw* degen frazeologiyalıq ótlesiwlerdi “aldaw, aynıw, ótirik soylew”, “kewlin tabıw”, “qorqıw”, “albiraw”, “kewildegidey bolıw”, “uwayımsız qayǵısız bolıw”, “qorqıtıp qoyıw”, “qáweterleniw, uwayımlaw” mánilerin bildiriw maqsetinde qollanǵan.

Jazıwshı bul frazeologizimlerdiń ornına dara sóz retinde ekvivalentlerin qollansada bolar edi, biraq ol shıǵarmanıń ele de tasirli hám kórkem bolıwı ushın áyne usı frazeologiyalıq ótlesiwlerden paydalanǵan. Bul misallardaǵı frazeologiyalıq ótlesiwler kushli ekspressivlik tásirge iye bolıwı menen birge jeke komponentleriniń grammatikalıq baylanısın da turaqlılıǵı menende sıpatlanadı. Mısalı: “dárya tassa tobiǵına kelmew” frazeologizimi tórt komponentten turadı, turaqlı ornına hám formasına iye. Jazıwshı bul frazeologizimdi kelbetlik feyil formasına túsirip, aǵasına sıpatlama beriw ushın jumsaǵan. Al “tal shaynaw” frazeologiziminiń quramına sóz qosıp jumsaw arqalı, bul frazeologizimniń mánisine elede anıqlıq kirgizbekshi boladı.

Frazeologiyalıq ótlesiwler jeke sózlerdiń dizbeginen jasalǵanı menen qurılısı buzılmay, zat penen qubılıstıń, sapa menen belginiń yáki, is-hárekettiń bir pútın ataması retinde jumsaladı.

Olar awızeki sóylewde, kórkem shıǵarmalarda sonday-aq, publitsistikada adamlardıń óz oy pikirlerin atırıpdaǵı basqa adamlarǵa ele de tásirli jetkerip beriw maqsetinde qollanılatuǵın sóz óneriniń óz aldına ayırıqsha kórkem hám júdá obrazlı ulgisi bolıp esaplanadı. Sonlıqtan da K.Raxmanovta óz shıǵarmalarında frazeologizimlik ótlesiwlerdi estetikalıq talaplardıń jaǵdayına qarap, olardıń semantikalıq ózgesheliklerin, belgilerin, xızmetin esapqa ala otırıp, kerekli jerinde sóz hám sóz mánisin súwretlewdiń tillik baylıǵı retinde qollana alǵan.

REFERENCES

1. Koshanov K. M. Kratkiy russko-karakalpakskiy frazeologicheskiy slovar. Nukus, Tipografiya NGPI im Ajiniyaza, 2012. s. 3
2. Yoʻldoshev B. Oʻzbek frazeologiyasi va frazeografiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti. Samarqand, SamDU nashri, 2013. 23, 72-betler.
3. Сейдуллаева Д. Тил билими терминлериниң тусиндирме сөзлиги. Нөкис, «Билим» 2018. 115-б.
4. К.Рахманов «Урыны қарақшы басты». Нөкис 2010.